

izvleček

Varstvo, prenova in vzdrževanje kulturne dediščine je pomembna in odgovorna naloga. Nalogo morajo reševati enakopravno vsi v posamezne primere vpleteni strokovnjaki z različnih področij, kot je pač potrebno. Najpomembnejše delo je vrednotenje / valorizacija: zakaj nek objekt razglasimo za spomenik. Ta mora biti vsestranska, ne samo umetnostno zgodovinska. Pomanjkanje celostnega vrednotenja je čutili pri spomenikih kot so Kolizej, Cukrarna, Plečnikov stadion, Krakovo ipd.

Pri obnovi ali vzdrževanju spomenikov so pomembne spomeniško varstvene smernice. Le te so največkrat pomanjkljive ali pa vsebujejo zahteve, ki bi morale biti v pristojnosti strokovnjakov za različna področja. Vse te zagate se kažejo pri vzdrževanju in obnovi Plečnikovih herm in ploščadi s stopniščem pred glasbeno Matico na Vegovi ulici, fasadi Deželnega dvorca / Univerze, fasadi stavbe Trboveljske premogokopne družbe / Ministrstva in fasadi cerkve na Rožniku v Ljubljani.

Področju vzgoje arhitektov konservatorjev bi bilo treba nameniti največjo mogočo skrb, če hočemo, da bo varovanje, prenova in vzdrževanje spomenikov kvalitetno.

ključne besede:

Varstvo, prenova, vzdrževanje, vrednotenje, smernice, arhitekti, konservatorji, dediščina, cena.

abstract

Protection, renewal and maintenance of cultural heritage are important and responsible tasks. In particular cases the task has to be tackled equally by all involved individual experts from various fields, as demanded by the task. The most important part is assessment / evaluation, determining why a building is declared a monument. It has to be done comprehensively, not only from the art historian standpoint. The lack of comprehensive evaluation can be seen in monuments, such as Kolizej, Cukrarna, Plečnik's stadium, Krakovo etc.

Monument protection guidelines are important for renewal or maintenance of monuments. These are generally deficient or containing demands, which should be argued by responsible experts from different fields. All these obstacles are seen in the maintenance and renewal of Plečnik's hermas and the platform with stairs in front of the Philharmonic Society on Vegova Street, facade of the Provincial Palace / University, facade of the Trbovlje Coalmining Company/Ministry of Justice and facade of the Church on Rožnik Hill in Ljubljana.

The education of architects-conservationists is a field, which should be given utmost attention, if we want to assure quality in protection, renewal and maintenance of monuments.

key words:

Protection, renewal, maintenance, evaluation, guidelines, architects, conservationists, heritage, price.

Varstvo, prenova in vzdrževanje kulturne dediščine odpirajo vedno nova in nova vprašanja. Največkrat se odgovori pojavijo dosti kasneje kot bi potrebovali. Nekatera vprašanja pa ostanejo bolj ali manj neodgovorjena in mednje sodijo predvsem načini in postopki vrednotenja: zakaj neki objekt kulturne dediščine razglasimo za spomenik. Vrednotenje ne bi smelo biti domena ene same stroke, ampak vseh strok, ki so prisotne v procesu varovanja in prenove. Menim, da je varovanje na katerikoli stopnji dolgoročno zelo odgovorna zadeva. Predvsem, ko gre za aktivno zaščito, ki naj omogoča, da se bo spomenik uvrstil v današnjo polno uporabo z vsemi tehničnimi, funkcionalnimi in ekonomskimi zmožnostmi ter hkrati ohranil kulturno sporočilno vrednost v detajlu, celoti in širšem prostoru.

Zaradi tega bi bilo smotno preveriti uspešnost sedanjega načina operativnega delovanja javnih razpisov. Javni razpisi morajo obstajati zaradi primerjave različnih ponudnikov in preglednosti trošenja finančnih sredstev. Imeti pa bi morali varovalo, ki bi omogočalo izbor res usposobljenega projektanta in izvajalca. Danes v največ primerih odloča le najnižja ponudbena cena. Predvsem pa pogrešam, da bi bil pri obnovi naveden odgovorni projektant ali celo avtor prenove ali vzdrževanja, ker je zdaj največkrat dovolj, da vodi prenavo ali vzdrževanje le konservator področne enote Zavoda za spomeniško varstvo in izvajalec del. Nujno bi bilo treba doseči, da za prenavo ali za vzdrževanje zaščitene objekta, odgovorne institucije preko javnega razpisa iz registriranega nabora usposobljenih strokovnjakov izberejo najustrežnejšega projektanta: za arhitekturo in opremo arhitekta, za urbanizem urbanista ipd. Tako kot konservatorji pripravijo konservatorski program, bi morali projektanti pripraviti projekte prenove ali vzdrževanja, jih koncu koncev soočiti z ekonomskimi izračuni in jih ovrednotiti ter preveriti ustreznost naložbe. Vsi ti postopki

stanejo, so dolgotrajni, a rezultati bi bili verjetno boljši kot so sedaj.

Zakaj vse to pišem? Zato, ker se vedno znova pojavljajo vprašanja Kolizeja, Cukrarne, Stadiona, Krakovega ipd. in vzdrževanja objektov kulturne dediščine v mestu. Našteti objekti nezadržno propadajo, vzdrževanje pa je vsako leto bolj in bolj neustrezno in neučinkovito. Eno bistvenih, a nerešenih vprašanj je razglasitev spomenika od občinskega do državnega pomena. Spomenik razglasimo, lastniku pa ostaja skrb zanj. To je najenostavneje in brez stroškov za razglaševalca. Rezultati so znani. Kolizej propada, bile so celo smrtne žrtve, stadion ni primeren za osnovno dejavnost in tudi propada, da o cukrarni ne govorim, ki se bo vsak čas sesula sama vase. O Krakovem pa kakšne posebne zaskrbljenosti sploh nisem zasledil. Ko berem razne članke v dnevnem tisku, raznih forumih in elektronskih portalih, vedno najdem "zaprisežene varuhe" kulturne dediščine, ki točijjo krokodilje solze za vsakim malce "drugačnim" objektom, ki ga je povozil čas, a je izdelek "na novo odkritega velikega arhitekta" in bi varovali vse, po dolgem in počez. Dobro vem, da če varujemo vse, ne varujemo nič. Ti "zapriseženi varuhi" so ponavadi ali na začetku svoje strokovne kariere in se želijo predstaviti javnosti z radikalno zagnanostjo ali pa so zgolj "ljubiteljsko zasvojeni" preko polresnic in polovičnih informacij. Ponavadi tudi hitro obrnejo plašč po vetru in niso prav zanesljivi v svojem delovanju.

Varstvo in prenova kulturne dediščine zahteva strokovno neoporečen in selektiven pristop, kajti omejevanje napredka in razvoja iz tega naslova je tudi nedopustno. Še enkrat poudarjam, da primanjkuje vsestransko vrednotenje, ki bi ga moral opraviti konzilij strokovnjakov vseh tistih strok, ki so vpletene v reševanje problema varovanja objekta kulturne dediščine in njegovega delovanja za prihodnost. Resno in vsestransko vrednotenje je predpogoj za uspešno spomeniško zaščito.

O Kolizeju in natečaju na tej lokaciji je bilo povedanega veliko in preveč. Dokler ni bilo rezultatov natečaja, se o Kolizeju ni kaj dosti govorilo. No, nekaj že, ko so bile smrtne žrtve zaradi nestrokovnih in nelegalnih posegov. Zidalo pa se je v njegovi neposredni okolici kar veliko, tudi že pred drugo svetovno vojno. Arhitekt Vladimir Mušič, avtor Delavskega doma, je po urbanističnih pogojih mestnega gradbenega urada svoj objekt zastavil tako, da je jasno razbrati misel o potrebi odstranitve Kolizeja zaradi sklenitve karejske zazidave. Ob prenovljenem Delavskem domu so po osamosvojitvi Slovenije zrasli poslovni objekti, ki "ne dajo več dihati" (v jami nekdanjega peskokopa zgrajenemu) Kolizeju. Kje so bili vsi tisti uradni in neuradni varuhi? In zakaj bi kdo šele zdaj odstopal s kakršnegakoli položaja, ko pa na prednatečajno početje na tej lokaciji ni reagiral? Koncu koncev so morali investitorji imeti vsa spomeniškovarstvena in urbanistična soglasja. Argument, da je to edina preostala zgradba tega tipa bivše Avstro-Ogrske monarhije je na majavih nogah in ne zdrži resne presoje, če ne izvemo zakaj so vse druge po širni Avstro-Ogrski podrli. O natečaju pa le to, da bi bila takšna višina stavb predvsem odraz samovoljne arhitektosti, problem logistike pa za resno dejavnost prireditvene dvorane več ali manj nerešljiv. V natečajnih stanovanjskih tlorisih pa so se kot notranja oprema pojavljali klavirji, ki so imeli visoke tone na levi strani klaviature, kar je dovolj zgovorno. Na drugi strani pa nas prav ta natečaj opominja, da je to center našega mesta. To pa verjetno vsi vemo kaj pomeni. Pri odločanju o urejanju in razvoju arhitekture mesta ne smemo in ne moremo kar tako odpraviti ekonomske stroke, ampak mora biti vključena kot enakovreden dejavnik od samega začetka.

Podoben problem je Plečnikov stadion. Zgrajen je bil za točno določene namene. Zato je tudi neustrezen za vse tisto, kar bi dandanes hoteli početi na njem. Da bi objekt šteli z golj in samo zato, ker je Plečnikov, spet ni zadosti prepričljiv argument. Gotovo je pomemben za prostorski razvoj Bežigrada, a istočasno je neviden, razen impozantne stebriščne lope pred vhodom, ki daje neverjetno močan vtis, a je skrajno zanemarjena. Nekateri objekti so zaščiteni zaradi svoje vrednosti, drugi zaradi pomembne dejavnosti, ki se je odvijala v njih. Pri stadionu je treba tudi to celostno vrednotiti in šele potem ukrepati. Ne nazadnje bi moralo priti pri mestnih svetnikih, bivših in sedanjih, do samospraševanja o lastni odgovornosti za takšno stanje kot je.

O Cukrarni pa ni več vredno izgubljati besed, ker se bo vsak čas zgrnila sama vase, odlokom o zaščiti navkljub. Problem infrastrukture mesta pa leta in leta čaka, zavrt je razvoj mesta, ki bo dobil svoj zalet potem, ko si bodo na kupu ruševin vsi vmešani umili roke.

In ne nazadnje o Krakovem in silnem pritisku raznih ljubijev na to izjemno lokacijo v mestu. Tudi tu gre za vprašljive postopke. Investitor, ki hoče obnoviti ali zgraditi nadomestno gradnjo, dobi natančne spomeniško varstvene smernice, ki ohranjajo originalno podobo objektov na lokaciji. Pa se nenadoma pojavi izpraznjena lokacija bivšega skladišča "Dalmacija vina" in teh in takih spomeniško varstvenih smernic nekako ni čutiti.

Lahko se gradi karkoli in na vprašanje zakaj, je odgovor, da je v Krakovem spomeniško zaščiteni le srednjeveška parcelacija. Resnici na ljubo so res na vogalu Gradaške in Emonske ulice obstoječe stavbe polpretekle dobe vstavljene v srednjeveški urbanizem, kar bi lahko vodilo v precedens. A zdaj smo veliko bolj osveščeni in bi lahko bolj pazili na arhitekturno in urbanistično podobo Krakovega. Pri novem objektu o kakšnih spomeniškovarstvenih smernicah ali pogojih, ki bi govorili v prid celostno zaščitenega Krakovega zdaj, ko je zgrajen, ni niti slutiti.

Slika 1,2: Pogled na Krakovo z mojega okna pred posegom (levo) in pogled po posegu (desno).
A view of Krakovo from my window before the development (left) and after the development (right).

Mogoče bi bil profit mnogo večji, če bi zgradili na tem mestu petdesetnadstropno stavbo kot kaže na primer natečaj za Kolizej. Na srečo si lobisti, investitorji in projektanti tega še ne upajo. Si bodo v kratkem?

Za vsakršno prenovu je treba pridobiti spomeniško varstvene smernice. S tem se popolnoma strinjam. V teh smernicah naj bi konservatorji pristojnih zavodov podali generalno linijo varovanja in prenove. Le ta bi se morala dopolnjevati v skladu s sodelujočimi strokami, ne pa da konservator tako rekoč predpisuje tehnične in likovne rešitve, čeprav zanje nima primerne izobrazbe. Večkrat sem zasledil bolj ali manj bizarne zahteve, npr. da naj bodo stekla strešnega nastavka rdeče tonirana v barvi strešne kritine. Tu se vidi, da ni znanja osnovne geometrije. Samo telo strešnega nastavka je veliko bolj prostorsko opazno kot pa zasteklitev le tega. Stekla so pa tudi temna, brez barve, kadar v prostoru ni prižgane luči. O rdeči barvi zasteklitve in vplivih te na počutje v interieru bi zagotovo lahko kaj rekel psiholog. Podoben nesmisel je, ko se v smernicah zahteva uporaba npr. interpolacije jeklenih nosilcev med lesenimi stropniki. To je tako tehnična zahteva, da bi o njej prvo besedo lahko rekel le strokovnjak, ki bi verjetno upošteval tudi tehnološki razvoj, obnašanje sestave različnih materialov in odzivov na različne vrste obremenitev ipd. Tudi o razsvetljavi v historičnih objektih je govora v smernicah. Ne o tem kaj naj bi bilo razsvetljeno, ampak s kakšnimi sredstvi naj se to stori, kar je največkrat odvisno od modnega trenda v svetu. Resna rešitev tega vprašanja bi bilo le usklajeno delo arhitekta in specialista za razsvetljavo in konservatorja, odgovornega za objekt. Spomeniško varstvene smernice ali pogoji bi morali biti generalna linija, ki bi jo sproti in za vsak problem posebej dopolnjevali usposobljeni strokovnjaki ob smiselnem sodelovanju pristojnega konservatorja

Zdaj pa še o vzdrževanju in mestni podobi. Kar nekaj stvari me je zmotilo v zadnjem času. Pri vseh pa je jasno, da ni bilo arhitekta projektanta, ki bi skrbel za strokovno izvedbo. Začnimo na Vegovi ulici. Plečnikove herme z Dolinarjevimi portretnimi plastikami južnoslovanskih skladateljev so se zaradi ob njih rastočih dreves nagnile. Sestavljene so iz elementov kot pri klasičnem stebri: portret/kapitel, soha z napisom/trup in baza, ki stoji na krovni plošči opornega zidca. Če že postavljamo spomenik v vertikalo, ga je treba postaviti v celoti! Tako pa je baza ostala poševna, trup so podložili z lesenimi zagozdami in razliko zapolnili s cementno malto, da je dobil vertikalni položaj. Ta nova spojnica je na prednji strani spomenika debela do 2 cm in počasi preide na zadnji strani v nič.

Zunanje stopnišče pred Glasbeno matico, ki je bilo včasih iz lokalnega kamna (podpečan) je bilo zamenjano s kraškim kamnom (Lipica). Lahko, da so se izgovarjali, da podpečana ni več dobiti, a to ne bo držalo, ker ima Mineral svoj obrat prav v Podpeči in takšno količino kamna bi lahko pripravili, če bi

stopnišče in ploščad preložili z novimi dopolnitvami, kot je bilo do zdaj v navadi. Verjetno je temu botrovala najnižja cena ponujene rešitve? Še hujša je obdelava stopnic. Ne vem od kod je prišlo v navado, da se "štokajo" tudi nosovi stopnic?! Nikjer več ne vidim štokanega zrcala nastopne ploskve, poliranega okvira okoli le te, poliranega nosu in čela stopnic.

Slika 3: Herme s portretno plastiko južnoslovanskih skladateljev, Vegova ulica.
Hermas with portrait plastics of Southern Slavic composers, Vegova Street.

Slika 4: Spojnica med trupom in bazo Gallusove herme, Vegova ulica.
The bond between the body and base of Gallus's herma, Vegova Street.

Slika 5: Stopnišče pred Glasbeno matico, Vegova ulica.
Stairway in front of the Philharmonic Society, Vegova Street.

Na podoben način so uničili notranje stopnišče Deželnega dvorca (Univerze), pa še kakšen objekt bi se dalo naštet. Da bo podoba popolna pa še malo zunanje stopnišče s Peternelove ulice na ploščad pred Glasbeno Matico. Pravilo pri stopnicah, ki se priključujejo na poševni pločnik je, da mora biti največja višina vseh stopnic izračunana višina stopnice po obrazcu za zunanje stopnice. Priključna stopnica na zgornjem delu poševno tekočega

pločnika pa je lahko nižja. Tu je spodnja stopnica za cca 5cm višja od ostalih stopnic. Če nič drugega gre za varnost pri uporabi takega stopnišča in pustimo v nemar pravilnost izvedbe, estetiko ipd.

Slika 6: Stopnišče na ploščad pred Glasbeno matico, Peternelova ulica.
Stairway to the platform in front of the Philharmonic Society, Peternelova Street.

Takoj zraven stoji Deželni dvorec (Univerza), ki je končno dobil prenovljeno podobo. Tudi tu se sprašujem kdo neki je napravil načrt fasade z vsemi barvnimi členitvami in izborom barvnih odtenkov? Če ga je sploh kdo! Veliko je nedoslednosti pri uglaševanju arhitekturne in barvne členitve. Ponavadi so arhitekturni členi obravnavani enotno. Na primer: če pri stebrih (lizenah) temneje toniramo kapitel, morata biti baza in postament prav taka, trup pa je lahko v drugačnem tonu. Podobne nerodnosti se pojavljajo tudi pri horizontalnih vencih in pasovih.

Podoba je, kot da so sproti ugotavljali kako barvno obdelati fasado. Domnevam in slutim, da je šlo brez natančnega načrta fasade in označitve barvnih členitev. Najbolj pa zmoti obdelava medaljona nad stranskim vhodom na Gosposki ulici. Slepi medaljon je navadno obdelan nevtralnno in enotno v enem barvnem odtenku, tako kot okvir medaljona. Tu pa je slepo polje pozlačeno. Nedopusten poseg, ki daje slutiti vnos nižje kulturne ravni tudi na področje prenove.

Slika 7: Deželni dvorec, Peternelova ulica.
The Provincial Palace, Peternelova Street.

Da počasi zaključim pa moram omeniti še veliko slabši primer prenove fasade stavbe bivše Trboveljske premogokopne družbe d.d. na Župančičevi ulici. To palačo so nam naši učitelji arhitekture dajali kot primer kako se da s skromnimi sredstvi doseči trdnost, veličastnost, skratka pomen stavbe. Sama arhitekturna kompozicija stavbe je zasnovana trdno, težko, kot nekaj, kar varuje vrednost lastnika. Temna in enotna barva je to še podkrepila. Navkljub ometu (terrano) je temno siva stavba z ozkimi in visokimi odprtini, portikom, opremljenim z dorskimi stebri, dajala resnično mogočen vtis. Danes prenovljena in barvno predružačena fasada daje vtis lahкотnosti in igrivosti. Portik je v svetlem tonu, prav tako arhitekturni členi fasade. Daleč od tistega, kar je bilo prvotno.

Sprašujem se ali je prenova fasade stekla po originalnem načrtu ali kakšni inačici, ali pa je le nekomu preblislilo, da je treba fasado narediti bolj "veselo" in napraviti ta del mesta bolj "odprt". Če je bil to vzrok za današnjo podobo, vsekakor ne bi smeli napraviti takšnih vertikalnih odtočnih žlebov. To pa je skrajni primitivizem. V osi arhitekturnih členov potekajo vertikalni odtočni žlebovi kvadratnega profila cca 30/30 cm, ki se izogibajo horizontalnim arhitekturnim členitvam.

Slika 8: Odtočni žleb na stavbi bivše Trboveljske premogokopne družbe d.d., Cankarjeva ulica.
Gutter on the former Trbovlje Coalmining Company Building, Cankarjeva Street.

Plečnik je v Peklenskem dvorišču Križank pokazal primer kako se arhitekturno uredijo vertikalni žlebovi, prav tako Ravnikar v Študentskem naselju v Rožni dolini. Palača zaradi nove podobe ni več palača, ampak oduren spomenik kleparskim delom in odvodnjavanju strehe.

Kot slab primer prenove bi omenil še cerkev na Rožniku. Dolgo časa, kar predolgo, so obnavljali fasado, katere prenovljeno podobo so obiskovalci Rožnika nestrpno pričakovali. Ko so odstranili odre se je zableščala fasada, ki pa jo žal kvari slaba obnova arhitekturnih profilov. Namesto da bi poškodovane profile zamenjali z novimi natančnimi odlitki ali z vlečenjem profilov na mestu, so jih enostavno nestrokovno zamazali. Četudi so visoko na zvoniku, to še ni opravičilo za nemarno delo. Velika prizadevanja, velika vložena sredstva se zaradi takih nedoslednosti enostavno razvrednotijo. Tudi tu se sprašujem ali je bil prisoten arhitekt, projektant prenove.

Slika 9: Prenovljena fasada cerkve na Rožniku, detajl zvonika.
Restored facade of the Church on Rožnik, detail of the bell tower.

Lahko smo samo še zgroženi ob misli, da se bo tak "inovatorsko/najcenejši" način prenove nadaljeval.

Preden zaključim pa še to, da je bila nekaj časa nazaj v Dnevniku objavljena fotografija kako se je udrla streha spomeniško zaščitene Riklijeve vile na Bledu. Dodatne besede so odveč.

Edina misel, s katero bi zaključil opise v zadnjem času videne in branega je, da je treba vložiti kar največje napore za vzgojo arhitektov konservatorjev, urediti zakonodajo z vsemi iz nje izhajajočimi pristojnostmi glede izbora projektantov in izvajalcev, da najnižja ponudbena cena ne bo edini in zadostni pogoj za pridobivanje dela, ampak bo najvišja mogoča garancija kvaliteta.